

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

С. Сиротенко, аспірант НЮА України

Деякі особливості застосування норм про компенсацію моральної (немайнової) шкоди стосовно суб'єктів господарювання

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні, вимагають докорінного реформування чинного законодавства. Цей процес пов'язаний як з переглядом існуючих, так і з появою нових, ще не відомих вітчизняному праву інститутів. Цілком закономірно, що запровадження нових правових інститутів супроводжується певними труднощами в їх законодавчому регулюванні.

Поява в законодавстві України норм щодо компенсації моральної (немайнової) шкоди є результатом даного процесу реформування. Після довготривалого обговорення ці норми нарешті знайшли своє відображення в багатьох нормативних актах. Але як і будь-який новий правовий інститут, що перебуває на етапі свого становлення, інститут компенсації моральної (немайнової) шкоди має певні законодавчі неузгодженості та прогалини, які намагаються усунути правозастосовні органи.

Аналіз судової практики свідчить, що норми про компенсацію моральної (немайнової) шкоди стосовно суб'єктів господарювання, на відміну від інших осіб, мають певні, лише їм властиві особливості застосування. Ці особливості ще не відображені в нормативних актах, а лише проглядаються в судовій практиці, в чому, на наш погляд, вбачаються напрямок розвитку законодавства та перспективи наукових досліджень.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» господарською визнається будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі

товару, а саме: продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав, призначених для продажу (оплатної передачі).

Як можна побачити, суб'єктів господарювання відрізняє від інших осіб діяльність, якою вони займаються, спрямована на одержання прибутку. Цей факт стає визначальним при застосуванні стосовно них норм про компенсацію моральної (немайнової) шкоди.

І. Закон визначає моральну шкоду як страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру¹. Цілком очевидно, що до суб'єктів господарювання — юридичних осіб застосувати наведене поняття неможливо, оскільки ні страждань, ні будь-яких негативних наслідків морального характеру вони зазнавати не можуть. Відчутти дискомфорт, фізичний біль, оцінити аморальність вчинку, зазнати інших негативних наслідків здатна лише людина. Юридична ж особа — це суб'єкт, який не здатен відчувати будь-які емоції, а отже, піддаватися моральним чи фізичним стражданням.

Що ж стосується громадян — господарюючих суб'єктів і передусім підприємців, та в цьому разі має місце певний дуалізм. Дійсно, такі особи можуть зазнавати негативних наслідків морального характеру, а тому до них можливо застосувати дефініцію наведених законів.

Проте діяльність, якою займаються такі громадяни, відокремлює їх від інших осіб і породжує для них особливий правовий режим. І справа не тільки у процедурі державної реєстрації, характерному порядку ведення справи чи захисту порушених інтересів (ліцензування, патентування, обов'язковість досудового врегулювання спорів), що має місце, наприклад, стосовно підприємців. Справа у сутності господарської діяльності, якою вони займаються — виробництво і обмін матеріальних та нематеріальних благ і одержання в зв'язку з цим прибутку. Одержання прибутку висту-

¹ Закон України від 1 грудня 1994 р. «Про порядок відшкодування шкоди, завданої діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» // Відомості Верхов. Ради України. 1995. № 1. Ст. 1.

пає в цьому випадку еталоном, стає призмою, через яку розглядається вся діяльність фізичної особи. Саме тому для громадян — суб'єктів господарювання як таких більш значущим і важливим стає захист не стільки людських якостей, скільки комерційних інтересів.

Отже, вважаємо, що для фізичних осіб — господарюючих суб'єктів при здійсненні діяльності з одержання прибутку поняття моральної (немайнової) шкоди передусім повинно пов'язуватися не з негативними наслідками морального характеру, а з порушенням їх комерційних інтересів. Компенсація зазнаних страждань стає в цих випадках додатковою до основної, в чому й проявляється дуалізм поняття моральної (немайнової) шкоди стосовно цих суб'єктів.

Цивільно-правове поняття моральної (немайнової) шкоди є об'ємним, багатоаспектним поняттям. Напевно, його не слід зводити виключно до фізичних чи моральних страждань і необхідно розглядати значно ширше. У зв'язку з цим доречно припустити, що моральна (немайнова) шкода для суб'єктів господарювання є дещо іншим за змістом, ніж для інших осіб, поняттям і полягає в приниженні, зменшенні їх ділової репутації. Оскільки шкода в цих випадках не пов'язується зі стражданнями та негативними наслідками морального характеру, називати її допустимо лише «немайнова».

Подібна багатоаспектність є характерною для терміна «шкода» в цілому, оскільки, наприклад, шкода майнова поєднує в собі декілька нетотожних за змістом понять: пошкодження, знищення майна, втрачений внаслідок зниження працездатності заробіток, витрати, викликані ушкодженням здоров'я, тощо. Але в будь-якому разі вони охоплюються єдиним цивільно-правовим розумінням шкоди як наслідком порушення будь-якого майнового чи немайнового блага.

У зв'язку з наведеним важливо встановити зміст та значення поняття «ділова репутація».

Ділова репутація — категорія, що визначає комерційне існування суб'єкта; це погляд, який склався стосовно нього, його діяльності та продукції, що базується на оцінці його як учасника суспільного життя, контрагента, суб'єкта на ринку товарів та послуг.

Такий погляд формується як результат єдиної оцінки про діяльність особи та його продукцію, послуги, роботу та ін. Так, репутація самого господарюючого суб'єкта впливає на попит його

товарів, оскільки внаслідок цього вони набувають статусу престижних, модних, якісних. І навпаки, репутація товарів виступає показником діяльності особи й безпосередньо впливає на одержання прибутку.

В умовах ринкової економіки, в основу якої покладені конкуренція, самостійна ініціатива, ризик, ділова репутація набуває виключно важливого значення. Її високий рівень стає запорукою успіху, стабільності, одержання матеріальних благ. Від цього багато в чому залежать конкурентоздатність продукції та подальше існування суб'єкта господарювання.

Ділова репутація — поняття оціночне, змінне, крім того, воно містить в собі певну майнову вартість.

Оціночний характер означає, що репутація є результатом зіставлень, порівняння поглядів, думок, характеристик. Саме тому можна говорити про погану чи добру, опорочену репутацію.

Змінність означає, що це поняття є динамічним, воно здатне підвищуватися, знижуватися, стабілізуватися, поновлюватися.

Ділова репутація господарюючого суб'єкта містить в собі певну майнову вартість, яка виражається в наступному.

1. Вартість витрат, здійснених на створення іміджу, підняття рейтингу, престижності продукції й самого суб'єкта, — це витрати по проведенню реклами, організації виставок, презентацій, спонсорські витрати та ін.

2. Вартість ділових зв'язків суб'єкта, грошова оцінка «нематеріального» капіталу, престижу торгової марки, досвіду і кваліфікації менеджерів, сталості клієнтури, репутації в торговому світі, тобто всього того, що охоплюється поняттям «goodwill».

3. Вартість майбутніх неодержаних доходів. Висока незаплатована репутація — запорука одержання майбутніх прибутків. У цьому проявляється найбільш високий рівень майнової вартості ділової репутації.

Добре ім'я означає наявність клієнтів, плідне співробітництво, надії на розвиток, а отже, одержання прибутку. І навпаки, зниження комерційного реноме означає розірвання договорів, втрату наявних чи можливих партнерів. У таких випадках заподіяння немайнової шкоди безперечно здатне вплинути на збереження існуючих чи встановлення перспективних ділових відносин. Таким чином, зниження ділової репутації господарюючого суб'єкта потенційно несе в собі заподіяння шкоди майнової, вис-

тупає його витоком, передвісником, а відповідно матеріальна шкода — неминучим, невід'ємним результатом.

II. Особливість, яка визначає протиправність дій заподіювача немайнової шкоди.

Протиправність при заподіянні немайнової шкоди суб'єктам господарювання необхідно визначати будь-якою дією, що здатна знизити, принизити їх ділову репутацію. Саме тому такі дії не можна зводити виключно до ст. 7 ЦК, що застосовується при розголошенні неправдивих відомостей, які порочать потерпілу особу.

І справа тут не тільки в тому, що стосовно юридичних осіб допустимо говорити лише про наявність саме ділової репутації, а не честі чи гідності. (Гідністю як самооцінкою своїх власних якостей юридична особа, не наділена свідомістю, володіти не здатна, а поняття її честі повністю співпадає з поняттям ділової репутації, оскільки такий суб'єкт проявляє себе саме в ділових відносинах).

Специфічність застосування ст. 7 ЦК полягає у способі порушення — шляхом поширення неправдивих відомостей, які порочать. Це означає, що вона не охоплює всі потенційні випадки пониження ділової репутації і при зниженні ділової репутації іншим чином вона не буде застосована, чим звужуються можливості захисту порушених прав.

Ділова репутація об'єктивується, наприклад, через фірмове найменування чи знак для товарів та послуг, закріплюючись таким чином у свідомості контрагентів. Тому, як вважається, неправомірне використання фірмового найменування чи знака для товарів та послуг повинно надавати їх законним володільцям право на компенсацію немайнової шкоди, якщо звичайно такими діями ділова репутація була підірвана. При цьому допустимо використовувати ст. 440¹ ЦК, яка стає загальною, універсальною при заподіянні немайнової шкоди в будь-якому випадку.

У зв'язку з вищенаведеним слід підтримати позицію Президії Вищого арбітражного суду України, висловлену в роз'ясненні від 29 лютого 1996 р. № 02-5/95 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди», що законодавство не містить вичерпного переліку випадків, які передбачають можливість компенсації моральної шкоди.

III. Особливістю застосування норм інституту компенсації моральної (немайнової) шкоди до суб'єктів господарювання є порядок визначення розміру відшкодування.

Норми вказаного інституту виконують функцію як штрафу, так і компенсації. Безумовно, стягнення грошової суми застерігає як заподіювача шкоди, так і інших осіб від порушення чужих інтересів, що є проявом штрафної функції.

Однак в основі цивільного права знаходяться компенсаційні засади, а це означає, що стягнення грошових коштів повинно виконувати передусім функцію компенсації. В іншому ж випадку про цивільно-правову приналежність досліджуваного інституту не можна було б говорити.

Оскільки гроші самі по собі проблему відновлення ділової репутації не вирішують, їх стягнення не може бути самоціллю ні для потерпілої сторони, ні для суду. Відшкодування необхідно вираховувати та співвідносити з втраченим благом і спрямовувати на його відновлення. Таким чином, розмір позовних вимог та сума компенсації немайнової шкоди для суб'єктів господарювання можуть бути прирівнені до витрат, необхідних для відновлення їх ділової репутації.

Оскільки було встановлено, що ділова репутація — поняття змінне, динамічне, то допустимо сказати, що воно може бути відновлено, наприклад, шляхом проведення рекламної кампанії. Так, підготовка схвальних друкованих матеріалів, теле-, радіореклама, інші заходи, безперечно, здатні не тільки змінити, відновити, а й підвищити репутацію такого суб'єкта та погляди щодо його діяльності.

Що ж стосується обсягу таких заходів, то його необхідно визначати з урахуванням досягнутої ділової репутації та її майнової вартості. Крім того, слід брати до уваги характер діяння заподіювача, негативні наслідки, до яких воно призвело, сферу поширення відомостей, що порочать, регіон звичайної ділової активності потерпілого, ступінь зниження його ділової репутації. При цьому, як і в будь-якому іншому позові, конкретний перелік заходів та їх вартість повинні доводитися потерпілим, тобто входити в коло доказування позивача.

Звичайно ж, у будь-якому випадку грошова сума в рахунок компенсації немайнової шкоди буде величиною оціночною та відносною, але співвідношення її з витратами, необхідними для відновлення ділової репутації, надає їй більш-менш твердий вираз. Крім того, подібна постановка питання дозволяє вирішити проблему обґрунтування суми позовних вимог згідно з п. 5 ст. 54 АПК України.

Наведені тут твердження важливо проілюструвати на прикладі конкретної справи за позовом ВАТ «Хартрон» до АТЗТ «Українська незалежна ТВ-Корпорація» та ЗАТ «Громадське російське телебачення» про стягнення 18 880 000 грн. моральної шкоди з приводу поширення неправдивих відомостей, що порочать ділову репутацію¹.

У позовній заяві позивач посилався на поширення відповідачами засобами телекомунікацій відомостей, що не відповідають дійсності і порочать його ділову репутацію. ВАТ «Хартрон» вказував на свої широкі міжнародні виробничі та комерційні зв'язки і відомість в усьому світі як одного з провідних виробників високої якості техніки. При цьому позивач наполягав на тому, що такі відомості звели нанівець створений десятиліттями напруженої праці авторитет підприємства, завдали непоправної шкоди його репутації та поставили під сумнів подальшу співпрацю з відомими іноземними контрагентами. При дослідженні матеріалів справи були встановлені обґрунтованість та законність вимог потерпілої сторони, відповідачі визнали помилковість поширеної інформації та невідповідність її вимогам, які ВАТ «Хартрон» пред'являє до своєї ділової репутації.

В результаті розгляду спору сторони уклали мирову угоду, яка була покладена в основу судового рішення. На наш погляд, досягнуті представниками сторін домовленості можна розцінювати як певний прецедент у врегулюванні подібних спорів, який в подальшому може застосовуватися в судовій практиці.

По-перше, способом компенсації було обрано не стягнення грошової суми, а вчинення певних дій по відновленню ділової репутації позивача. Так, ЗАТ «Громадське російське телебачення» зобов'язалося передати в ефір програму загальною тривалістю 30 хвилин з інформацією, спрямованою на підтримку позитивної репутації ВАТ «Хартрон» щодо його діяльності, продукції, планів розвитку та ін. Інший відповідач — АТЗТ «Українська незалежна ТВ-Корпорація» зобов'язалося передати програму тривалістю 5 хвилин з інформацією тієї ж спрямованості. По-друге, сам позивач визнав, що грошові кошти самі по собі проблему відновлення ділової репутації не вирішують і повністю погодився з вищенаведеним способом компенсації та його достатністю для задоволення своїх претензій.

¹ Справа № 62/3 за 1997р. // Архів Вишого арбітражного суду України.

Як видно з цього прикладу, врівноважений крок сторін при врегулюванні спору, підтриманий судом, може бути орієнтиром для майбутніх судових рішень та визначальним при формулюванні позиції законодавця.

Надійшла до редколегії 17. 02. 99

П. Тухий, аспірант НЮА України

Правова природа спеціального використання дикої фауни

У сучасній природознавчій науці для позначення експлуатації природних ресурсів склався термін «природокористування». Так, автор цього терміна Ю. Куражськовський визначив природокористування як «здійснення будь-якої діяльності, пов'язаної або з безпосереднім використанням природи та її ресурсів, або із змінюючим її впливом»¹.

Таке визначення даного терміна знайшло підтримку і в економічній науці, де під природокористуванням розуміють певну діяльність, пов'язану з «первинним привласненням людиною об'єктів навколишнього природного середовища»², тобто з експлуатацією зазначених об'єктів.

В юридичній літературі для визначення поняття експлуатації природних ресурсів також вживається термін «природокористування»³, а по відношенню до тваринного світу — «фаунокористування».

В умовах виключної державної (загальнонародної) власності на всі природні ресурси така термінологія не викликала зауважень у зв'язку з тим, що визначала не тільки фактичну експлуатацію природних ресурсів, а й непрямо, семантично вказувала на право

¹ Куражськовський Ю. Н. Очерки природопользования. М., 1969. С. 6.

² Сухорукова С. М. Экономика и экология (политэкономический аспект). М., 1988. С. 16.

³ Див., напр.: Право природопользования в СССР. М., 1990. С. 17; Попов В. К., Шульга М. В. та ін. Екологічне право України (Загальна частина): Навч. посібник. Х., 127 с.; Чуйков В. А., Шахов В. С. Право пользования животным миром. Х., 1987. С. 6.